

Lőrincz Andrea¹

A DOKTORI DISSZERTÁCIÓK FELTÁRTSÁGA, HOZZÁFÉRHETŐSÉGE ÉS HASZNOSÍTÁSA

THE PUBLICITY, ACCESSIBILITY AND USE OF DISSERTATIONS

ABSTRACT

One of the objectives of writing Ph.D. dissertations is to publish the latest research findings, which promotes advancement in the particular academic field. In certain disciplines they even provide knowledge applicable to real-life settings. Nevertheless, this knowledge is not worth anything unless it is provided wide publicity. It has been long debated whether or not Ph.D. dissertations should be publicized and made accessible. University libraries, the most typical places where they are collected, continually adapt to expectations for Ph.D. dissertations. Besides traditional library services, institutional and disciplinary repositories also satisfy the needs of those interested in them. In this study, I outline how much publicity Ph.D. dissertations receive in present day Hungary and also discuss they ways in which their content could be accessed and used.

1. A disszertációkról

A disszertáció tudományos cím vagy fokozat elnyerése érdekében benyújtott értekezés. Több típusát különböztetjük meg annak alapján, hogy milyen doktori cselekményhez kapcsolódik. Az egyetemek jogosultak kiadni a PhD és DLA-címeket, illetve ezekben az intézményekben történik a habilitáció is, így az ezen eljárások során keletkezett disszertációk oda köthetők. A jelenlegi, bolognai rendszerű felsőoktatás előtt egyetemi doktori (úgynevezett kisdoktori, dr. univ.) disszertációkról beszélhetünk. 1997 előtt a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) kandidátusi fokozata volt megszerezhető, amit az elkövetkezőkben az MTA doktora (nagydoktori) cím váltott fel.

A disszertációk formátuma nincs központilag szabályozva, de az egyes fokozatszerzést biztosító intézmények belső szabályzataikban részletezhetik ilyen irányú elvárásaikat. Ugyanakkor a tartalmi előírások szűkszavúak, az egyetlen szempont a tudományos eredmény reprezentálása (PhD esetében) vagy a tudományos munkásság összefoglalása (MTA doktora esetében). A források szerint az ennél egzaktabb megfogalmazás már tabunak számít a tudományos közösség részéről.²

A disszertációkról törvényi szinten a 2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról (a továbbiakban Nftv.), illetve végrehajtási rendelete, a 387/2012. (XII. 19.) kormányrendelet a doktori iskolákról, a doktori eljárás rendjéről és a habilitációról rendelkezik. A törvény előírásai szerint a doktori értekezés és tézisei nyilvánosak, erről a nyilvánosságra hozatalról pedig a doktori fokozatot odaítélő felsőoktatási intézménynek kell gondoskodnia úgy, hogy a disszertáció és a tézis egy nyomtatott és egy elektronikus adathordozón rögzített példányát a felsőoktatási intézmény központi könyvtárában, katalogizálva elhelyezi. Ugyanakkor az elektronikus változat adatait és teljes szövegét a

¹ Lőrincz Andrea könyvtárvezető, Budapesti Gazdasági Főiskola Külkereskedelmi Kar Könyvtára

² Mészáros Sándor – Szabó Gábor: A doktorképzés (PhD) elvei és gyakorlata hazánkban és az OECD-országokban. In: Magyar Tudomány (170. évf.) 2009. 1. szám 86-94. p. és Setényi János: Továbbéllő múlt: szakdolgozatok és doktori értekezések. <http://oktpolcafe.hu/tovabbello-mult-szakdolgozatok-es-doktori-ertekezések-2055/> (letöltve 2013. december 15.)

Magyar Tudományos Művek Tárába (MTMT)³ is fel kell töltenie a szerzőnek, a hosszú távú megkereshetőséget biztosítandó Digital Object Identifier (DOI) kóddal ellátva. A kormányrendelet nem részletezi tovább a disszertációkra vonatkozó előírásokat.

Az Országos Doktori Tanács (ODT) mint a magyarországi doktori képzőhelyek egyesületének vezető testülete határozatot hozott a disszertációk és a tézisek szövegének nyilvánosságáról, illetve rendelkezett arról is, hogy a műveket a fokozatot adó intézmény elektronikus platformján kötelező elhelyezni. A 212/2008. (XII. 12.) számú, A PhD értekezések teljes szövegének megjelentetéséről szóló határozat tartalma belekerült az Nftv-be, itt csak azért említettem meg, hogy lássuk: nem előzmények nélküli a törvényi szabályozásban előírt nyilvánosság.

A törvényben és határozatban rögzítettekén túl a helyi rendelkezések a mérvadóak: egyetemi doktori szabályzatok és az MTA osztályok szabályzatai adnak további formai szempontokat a disszertáció elkészítéséhez. Az egyetemi szabályzatok részletesen tárgyalják a formai előírásokat a betűtípustól a lapterjedelemig, ám az MTA esetében csak ritkán találkozunk hasonló konkrétumokkal. Ez elég nehéz is lenne, lévén, ott a disszertáció monografikus igénnyel elkészített mű, amely önmagában kifejezi a nagy terjedelmet. Az I. Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya például minimum nettó 200 oldalnyi szöveget vár el a disszertációba. Ezzel szemben a VI. Műszaki Tudományok Osztálya maximum 100 oldalnyi, a VII. Kémiai és a X. Földtudományok Osztálya maximum 150 oldalnyi érdemi szöveget kér doktori műként. A nyilvánosság az akadémiai disszertációknál is előírás: a közzététel helye ebben az esetben az MTA repozitóriuma, a REAL.⁴

2. A disszertációk hasznosíthatósága

A disszertációkban megjelenő tartalom és újszerűség több platformon is hasznosítható. Első helyen említhető az adott tudományterület elméletének fejlődése, ha a kutatás elméleti összefüggések, új tudományos magyarázatok irányába mutatott. Ezáltal a kutatási eredmény akár egy paradigmaváltáshoz is vezethet, bár ehhez ritkán elegendő egyetlen disszertáció. Az alkalmazott kutatások területén számottevő eredmény, ha a disszertáció alapján a további kutatások gyakorlati megvalósításait segítik elő az eredmények. Ebben az esetben különösen fontos, hogy az egyetemi-kutatói szféra minél hamarabb megismerje a kutatási eredményeket. Szintén az alkalmazott kutatások területén lesz jelentős az a kutatás és disszertáció, amely a vállalati szféra számára kínál gyakorlati megvalósításokat. Egy új mérőműszer, kémiai vegyület vagy építőanyag kifejlesztése és leírása nemcsak a kutatónak és egyetemének biztosíthatja a sikert, de egy, mindkét fél számára előnyös gazdasági együttműködés révén a profitorientált cégek is hasznosíthatják az eredményeket. A fenti két lehetőség révén komolyan növekedhet az egyetem és a kutató ismertsége, illetve a bevételeik is. A kutatások erőforrás-igényesek (főként az anyagiakat tekintve), így egyáltalán nem mindegy egy kutatónak és az egyetemének, hogy az eredményeiket milyen fórumon és milyen további hasznosítással tudja prezentálni.

Mindezek persze egyben erősen tudományterület-függő kérdések. Egy filozófus vagy irodalomtörténész számára igen csekély az esély, hogy kutatási eredményeit pénzre váltsa, míg mondjuk egy mérnök vagy orvos számára ez motiváló ok lehet.

---

³ Magyar Tudományos Művek Tára, elérhető a <https://www.mtmt.hu> oldalon.

⁴ A REAL az MTA és/vagy az OTKA által támogatott kutatási programok keretében készült publikációk teljes szövegű anyagát tartalmazza. Üzemeltetője a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ. Elérhető a <http://real.mtak.hu> oldalon (letöltve 2013. december 15.)

3. Hozzáférési lehetőségek

A törvényi előírásoknak megfelelően a disszertációkat papír alapú formában a könyvtárakban olvashatjuk. A dolgozatok a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárába, illetve az egyetemi könyvtárak állományába kerülnek kéziratként, általában különgyűjteményekbe. Formai és tartalmi feltárásuk megegyezik bármelyik másik könyvtári dokumentuméval, amit a konzulens(ek), opponensek, témavezető(k) nevével egészíthetnek ki. Használatukról a mindenkor és egyedi könyvtárhasználati szabályzatok rendelkeznek, de mivel a legtöbb helyen kéziratként tekintenek rájuk, sem kölcsönözni, sem reprodukálni (fénymásolni, fotózni) nem lehet őket. Használatuk tehát mindenképpen korlátozott.

Elektronikus formátumban több lehetőség van a használatukra, amelyeknek azonban nem mindegyike jelent jobb hozzáférhetőséget, mint a könyvtári megoldás. Egyrészt a dolgozatok csak az utóbbi két évtizedben készülnek számítógéppel, másrészt a korábban megvédett disszertációknak kis része áll rendelkezésre digitális formában. Az elektronikus formátum benyújtása ugyanis sokáig nem volt kötelező sem az egyetemnek, sem az MTA számára. Az értekezések utólagos digitalizálása technikailag viszonylag kis ráfordítással megoldható lenne, de szerzői jogi szempontból már komoly kérdéseket vet fel a hasznosítás, így ez nem gyakorlat Magyarországon.

Az elkészült és megvédett dolgozatok elektronikus változata többféle platformon keresztül is hozzáférhető.

- Dedikált számítógépes hálózaton az intézményen belül. Ez a megoldás állományvédelmi szempontból jó, mert a művek biztonságosan használhatók, de a széles körben történő megismerést ez a módszer kevésbé segíti.
- Az egyetemi vagy egy erre a célra létrehozott honlapon. E megoldással a szövegek nagyon kezdetleges szempontok alapján kereshetők vissza, a könyvtárakban és adatbázisokban megszokott formai és/vagy tartalmi feltárás, illetve a több szempontú visszakereshetőség biztosítása nélkül. A teljes szöveghez történő hozzáférés ugyan megoldott, de a kereséshez más eszközöket (pl. keresőmotort) kell igénybe venni. Összességében ez is korlátozott lehetőségnek mondható. Példaként a Színház- és Filmművészeti Egyetem adatbázisa hozható fel, amely a <http://szfe.hu/hu/doktori-iskola/doktori-dolgozatok> oldalon érhető el. Itt a disszertációk a szerzők nevének betűrendjében olvashatók, és bár van keresőmező, gyakorlatilag csak a szerzők nevében történő keresés támogatott. Egy korábbi próbálkozás volt az Oktatási és Kulturális Minisztérium részéről a Doktori Adatbázis, amelybe a 2001. április 11-ét követően doktoráltak tézisei kerültek föl. Az 51/2001. (IV. 3.) kormányrendelet alapján állt föl ez az adatbázis, ám teljes körűnek sosem volt mondható. Az adatbázis építését 2007-ben fejezték be, a disszertációk és téziseik nyilvánosságát a továbbiakban az egyetemeknek kell biztosítaniuk. Az adatbázis a <http://om.phd.hu> oldalon még pár évig elérhető volt, de 2012-ben megszűnt a működése.
- A jelenleg érvényes szabályozás értelmében a felsőoktatási intézmények és az MTA kötelesek a disszertációk elektronikus változatát honlapjukon, repozitóriumban vagy adatbázisban nyilvánosságra hozni. Ezt az intézmények zöme repozitóriummal oldja meg, és így biztosított a formai és tartalmi feltárás, a teljes szöveg és/vagy a tézisek szolgáltatása. Emellett a dolgozat adatai között néhol előfordul a szerző elérhetőségének feltüntetése a kapcsolatfelvétel megkönnyítésére. A repozitóriumok révén a nemzetközi depozitálás lehetősége adott, így messze ez a megoldás nyújtja a legtöbbet.

A repozitóriumok többfélék lehetnek aszerint, hogy elsődlegesen milyen célokat szolgál a létük. Az MTA repozitóriuma, a REAL az akadémiai és alap kutatások eredményeinek reprezentálására szolgál, azonban tárhelyet biztosít az egyetemi PhD-dolgozatoknak is. A Debreceni Egyetemen működő Debreceni Egyetem elektronikus Archívum (DEA)⁵ egy intézményi repozitórium, amelynek csak egy részét fogják jelenteni a disszertációk, mert ezek mellett szakdolgozatok, könyvek, folyóiratok és oktatási anyagok is helyet kapnak benne. Intézményi repozitóriumra számos más példát is fel lehet hozni (Midra, Contenta), és növekvő számuk azt mutatja, hogy az azokat működtetők fontosnak tartják az intézményi publikációk archiválását és szolgáltatását. A disszertációk az Nftv. szerint elérhetőek az MTMT-ből is. Ez ugyan nem repozitórium, hanem alapvetően egy bibliográfiai adatbázis, melynek célja a magyar tudományos publikációk nyilvántartása, reprezentálása és adatainak további hasznosítása, vagyis nem feltétlen célja a teljes szöveg biztosítása is. Ettől függetlenül sokan élnek azzal a lehetőséggel, hogy a bibliográfiai adatok mellett a teljes szöveget is feltöltik a rendszerbe. Az Országos Doktori Adatbázis⁶ az ODT felülete, ahol a doktori védések és habilitációs adatai között kereshetünk, azonban a habilitációs dolgozatok egyáltalán nem érhetőek el. Mindezek mellett a doktori disszertációkra külön keresni nem is lehetséges, csak intézményenként, doktori iskolánként, tudományáganként, illetve név és a védés dátuma alapján kereshetünk.

A disszertációk utóélete is sokféle lehet, de mind a megismerést és a hasznosítást szolgálják: könyv vagy oltalom, szabadalom formájában jelennek meg a piacon. Előbbi inkább a bölcsészet- és társadalomtudományok, utóbbi az alkalmazott tudományok területén jellemző megoldás.

4. A tudástranszfer növelésének lehetőségei, feladatok a jövőre

Az előzőekből kiderül, hogy a disszertációk és adataik alapvetően egy szűk réteg számára hozzáférhetőek: azoknak, akik ismerik az adott könyvtárat, internetes oldalt vagy repozitóriumot, ahol az érdeklődési körüknek megfelelő művek megtalálhatók. Ez azonban nem feltétlenül várható el a potenciális partnerektől (üzletemberek, kutatásvezetők), így a megismertetésnek és a disszertációkban található értékek közvetítésének feladatát valakinek fel kell vállalnia. Mint információ- és kultúraközvetítő intézmény, a könyvtár ennek az egyik legalkalmasabb – ám nem egyedüli – megvalósítója.

A papír alapú disszertációk ismertségének növelése nagyon kevés előnnyel járna. Mivel e formátumban a hasznosíthatóság csak többlépcsős előkészítő tevékenység (megkeresni, kikérni, kijegyzetelni a tartalmat) után valósulhat meg, ezért elegendő, ha csupán „biztonsági másolatként” tekintünk azokra, nem pedig használatra szánt művekként kezeljük őket. A 21. század információi inkább elektronikusan férhetőek hozzá és hasznosíthatók legkönnyebben, így az adatbázisok, repozitóriumok használatát kellene serkenteni.

A repozitóriumok használatának sok előnye van. Mivel az Open Archives Initiative (OAI) protokollt használják, az adataik szüretelhetőek, így akár egy egyszerű Google Scholar kereséssel is rábukkanhatunk a tartalmukra. Keresőfelületük igen egyszerű, nem kell profi információkeresőnek lenni ahhoz, hogy használni tudjuk őket. Fontos, hogy sok helyről megtalálhatóak legyenek, és sokféle szolgáltatással bírjanak. Ismertségük növelésére mód, ha az egyetemi honlapon jól látható helyen vannak, az összes egyetemi és egyetemhez kötődő külső kutató és dolgozó ismeri, illetve fontos, hogy minél több felületen, eseményen,

⁵ Elérhető a <http://dea.lib.unideb.hu/dea/> oldalon (letöltve 2013. december 15.)

⁶ Elérhető a www.doktori.hu oldalon (letöltve 2013. december 15.)

platformon adjunk hírt a repozitóriumról, annak használhatóságáról és tartalmáról. Szolgáltatásaik közül kiemelendő a disszertációhoz és az annak megírását megelőző adatok és kutatások eredményeinek biztosítása: az adatok, táblázatok, mérési eredmények tárolása, kereshetősége és hasznosíthatóságuk biztosítása. Erre számos nemzetközi példa is van,⁷ amelyeket érdemes lenne adaptálni a magyar repozitóriumokra is.

A repozitóriumok nemzetközi aggregátorok segítségével hálózatokat alkotnak, így egy platformról akár többtucatnyi repozitóriumban kereshetünk egyszerre. Európai példa erre a DART-Europe E-theses portálja,⁸ amely – ahogyan azt főoldalán hirdeti – 2013 decemberében több mint 450.000 disszertációt tartalmazott. Az itt elérhető munkák letölthetők, felhasználhatók a szerzői jogok figyelembevételével. Mind az egyes intézményi repozitóriumok, mind a nemzetközi rendszerek még nem elég ismertek Magyarországon, így ezek megismertetése a kutatókkal és a hozzájuk, valamint kutatóhelyükhöz, egyetemükhöz köthető személyekkel fontos feladat.

Ha megnézzük a Doktori Adatbázist vagy az MTMT-t, tapasztalhatjuk, hogy a doktoráltak számához képest milyen kevés disszertációval találkozhatunk. Ennek oka, hogy a disszertánsok zöme nem szeretné nyilvánosságra hozni művét. A korábbi, 1997-ben megalkotott felsőoktatási törvényhez kapcsolódó doktori kormányrendelet (33/2007. III. 7.) még lehetővé tette a kétéves moratórium alkalmazását a disszertációkra, amivel a doktori hallgatók java élt is. Nem szerették volna többévtényi munkájukat bárki számára hozzáférhetővé tenni, kockáztatva, hogy azt más jogtalanul használja fel. A könyvtárosok itt ismét szerepet kapnak: célszerű már a disszertáció benyújtásakor felhívni a doktorandusz figyelmét a szerzői jogi opciókra. Vagyis hogy a nyilvánosságra hozatal épphogy segíti a jogszerűtlen használat felfedezését és/vagy ellenőrzését, és hogy a mű elzárása a nyilvánosságtól épp a szerző munkásságának megismerését gátolja. A repozitóriumok az Open Access (nyílt hozzáférés) elvét vallva a kreatív jogkezelést támogatják (pl. Creative Commons alapján), amik révén a disszertációk is nagyobb eséllyel válnak hasznossá a tudomány és a gyakorlati élet számára. A nyílt hozzáférés elterjesztésének egyik élenjárója a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtára.⁹

A disszertációkban rejlő értékek hasznosíttatása elsősorban az egyetemek és kutatóintézetek feladata, amihez a könyvtárak segítséget nyújthatnak a maguk információszervező- és közvetítő képességeikkel. A fentiekben túli lehetőségek egyéni megoldásokat kívánnak, és a meglévő együttműködésekben indulhatnak ki. A szakirodalom bemutatott már ilyeneket,¹⁰ és a tudás- és adatmenedzsment is foglalkozik a kérdéssel.

FELHASZNÁLT IRODALOM

2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról

http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=142941.243064 (letöltve 2013. december 15.)

27/2012. (IX. 24.) számú határozat Tudományos művek nyílt hozzáférésű közzétételének irányelvei. In: Akadémiai Értesítő (61. évf.) 10. szám 278-279. p.

⁷ Holl András: Adatok, lehetőségek, feladatok. A kutatási adatok hozzáférhetőségéről. In: Magyar Tudomány (174. évf.) 10. szám 1208-1212. p.

⁸ Elérhető a <http://www.dart-europe.eu/basic-search.php> oldalon (letöltve 2013. december 15.)

⁹ A DEENK nevéhez fűződik az open access fontosságát felismerő intézmények szervezetbe tömörítése is, amely a HUNOR nevet viseli. <http://www.open-access.hu/hunor> (letöltve 2013. december 15.)

¹⁰ Farkasné Kurucz Zsuzsanna – Lóránd Balázs – Balogh Gábor: Kölcsönös előnyökön alapuló kapcsolatok kialakítása a felsőoktatási intézmények és munkaadók között. In: Vezetéstudomány (41. évf.) 11. szám 31-43. p.

Schöpfel, Joachim (2013): **Többletérték hozzáadása a disszertációkat tartalmazó intézményi repozitóriumokhoz.** (Ref. Burmeister Erzsébet). In: Tudományos és Műszaki Tájékoztatás (60. évf.) 2013. 5. szám 237-238. p.

Farkasné Kurucz Zsuzsanna – Lóránd Balázs – Balogh Gábor (2010): **Kölcsönös előnyökön alapuló kapcsolatok kialakítása a felsőoktatási intézmények és munkaadók között.** In: Vezetéstudomány (41. évf.) 2010. 11. szám 31-43. p.

Holl András (2013): **Adatok, lehetőségek, feladatok. A kutatási adatok hozzáférhetőségéről.** In: Magyar Tudomány (174. évf.) 2013. 10. szám 1208-1212. p.

A Magyar Tudományos Akadémia Doktori Szabályzata. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 2012. http://mta.hu/data/cikk/12/28/61/cikk_122861/DT_szabalyzat2013.pdf (letöltve 2013. december 15.)

Mészáros Sándor – Szabó Gábor (2009): **A doktorképzés (PhD) elvei és gyakorlata hazánkban és az OECD-országokban.** In: Magyar Tudomány (170. évf.) 2009. 1. szám 86-94. p.

A PhD értekezések teljes szövegének megjelentetése: az ODT 212/2008. (XII. 12.) határozata. Budapest, Országos Doktori Tanács, 2008.

<http://www.doktori.hu/index.php?menuid=351&cid=138|HU&lang=EN> (letöltve 2013. december 15.)

Polónyi István – Timár János (2006): **Az Akadémia és az egyetemek reformjai.** In: Magyar Tudomány (167. évf.) 2006. 10. szám 1261-1265. p.

Setényi János (2013): **Továbbélő múlt: szakdolgozatok és doktori értekezések.** <http://oktapolcafe.hu/tovabbelo-mult-szakedolgozatok-es-doktori-ertekezések-2055/> (letöltve 2013. december 15.)